

ORTHODOX ZSIDÓ ZARÁNDOKLATOK VASÚTON

Az utazás izraelita gyakorlataihoz 1944 előtt Magyarországon¹

Az orthodox zsidóság Magyarországon a modernitás tendenciáit fenntartással fogadta. Az urbanizálódó, modernizálódó közösségekbe beszüremelő jelenségeket erős közösségi kontrollnak vetette alá. A polgári társadalom, később pedig a tömegtársadalom számos szokását mégis átvette. Ennek az alternatív integrációnak sajátos esete a vasúti utazás kérdése. Miként tette vallásilag alkalmassá a vasutat a Kárpát-medence sokszínű társadalmának egyik felekezeti csoportja, az 1920 előtti Magyar Királyság zsidóságának több mint felét kitevő, főként vidéki környezetben élő orthodox izraelita lakosság? Hogyan illeszkedett a kelet-európai zsidóság, az *Ostjuden* vasútról nyújtott értelmezéseibe? Milyen kulturális gyakorlatok tűntek fel az orthodox utazók kóser élelmiszerrel való ellátására? A vasutak fenntartói miként reagáltak a partikuláris, speciális igényekre?

A vasút az egész országot behálózó és minden állampolgárt érintő rendszer lett. A 19. század modernizációs folyamatainak megértésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vasút mindennapi élet változására gyakorolt hatásait.² A polgárosodás ugyanakkor a társadalom különböző csoportjaiban – időben és térben – eltérő módon ment végbe. A vasút hatása a mindennapi életre a zsidóság szempontjából a korábbi földrajzi mobilitás új lehetőségekhez történő igazodása felől válik fontossá. A kérdést a jiddis irodalom példáin keresztül az Orosz Birodalom vasútjának zsidó adaptációi esetében Leah Garrett vizsgálta, arra mutatva rá, hogyan vált az orosz zsidóság életvilágának részévé a vasút harmadosztálya.³ A vasút a gazdasági élet terén a Kárpát-medencében is beépült az orthodox zsidóság mindennapjaiba, de miként érintette a vallási életet? A jelenség megértéséhez három kérdéskört kell megvizsgálni: az utazás legitim alkalmait az orthodox zsidó közösségekben, a vasút beépülését a vallásos életvitelbe és a Magyar Királyi Államvasutak vagy más helyi érdekeltségű vasutak orthodox zsidó igényekre adott válaszait.

Magyarország Európa egyik legsűrűbb vasúti hálózatával rendelkezett (több mint 22.000 km hosszúságú pályával) az első világháború előtt. A vasút új hatásokat, értékeket, életmódbeli szokásokat közvetített a lakosság felé, még ha az 1890-es évekig kevesen is utaztak vasúton. A fővonalak mentén lévő települések árucikkkel való ellátása megváltozott. A sűrű vasúthálózat a polgári életforma gyors terjedését eredményezte a századfordulóra. A kis települések boltjaiban ugyanazt vásárolhatták meg, mint a nagyvárosok lakói. Ez egyrészt a gyarmatárúkbán,

1 A szerző az MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) külső munkatársa.

2 MAJDÁN 2001. 137; FRISNYÁK 2013.

3 GARRETT 2001.

másrészt a lakások berendezésében mutatkozott meg. A vicinálisok megnyitása után új épületek, munkahelyek, szokások jelentek meg országszerte, egy emberöltő alatt pedig mindezek beépültek a mindennapi életvitelbe.⁴ A vasút közösségi percepcióinak alakulására – a modern populáris városi kultúra felől a századfordulón és az első világháború utáni évtizedekben – az izraelita sajtóban a nosztalgikus zsidó írások, tárcák, valamint a zsidó bölcsességeket összegyűjtő sajtórovatok reflektáltak első ízben. Amíg a vidéki zsidó világokat maguk mögött hagyó zsidó publicisták szüleik nemzedékének kiépülő vasúthálózathoz való viszonyát az idegenkedés közhelyeivel jellemezték, addig a későbbi újságírók a vallási élet részévé váló vasútról cikkeztek. A példázattá váló vasút pedig megjelent a kelet-európai zsidó jámborság városi orthodox polgárság számára adaptálható bölcsességei között is.

*A szanci cadik híre a mult század közepén bejárta a világot. – írta az Orthodox Zsidó Újság – Hiveit arra intette, hogy az emberi technika legujabb vívmányainak szemléletéből is erkölcsi tanulságokat vonjanak le. Azt mondta: a telegráf arra int, hogy az ember minden szóra vigyázzon, mert minden felesleges szót meg kell majd fizetni – odafenn, a száguldó vonat intsen megtérésre, mert néha egy perc miatt végzetesen el lehet késni, a telefon juttassa eszünkbe, hogy mi itt beszélünk, de az égi kagylón mindent hallanak.*⁵

Útra kelni

Az utazáshoz vallásilag elfogadott indíték kellett. A megélhetés, a tanulás, a gyógyulás és a zarándoklat, mint az útra kelés közösség által jóváhagyott oka nem csak a judaizmust jellemezte, sokkal inkább volt a premodern világ sajátja. Az utazás legitimitását az európai kultúra eltérően szabályozta története során. Ez a társadalmat alkotó különböző csoportok esetében is igen különböző volt.⁶ A modernitást megelőző évszázadokban a keresztény társadalom széles tömegei számára az utazás egyetlen legitim formája a zarándoklat volt. A zsidóság esetében – országonként változóan a 11–12. századig ehhez a távolsági kereskedelem társult.⁷ Az újkorban és a modernitás kezdetén az egészségügyi célzatú gyógyfürdőre járás vált jelentős utazási alkalommá. Különösen igaz ez a nők esetében, akiknél a nem vallási célzatú utazás egyetlen elfogadott formája volt.⁸ A modern polgári utazási kedvnek elengedhetetlen háttere a fölös tőke, a szabadidő megléte és a felette való önálló rendelkezés, valamint az utazás iránti igény társadalmi elismertsége.⁹

4 MAJDÁN 2001. 137, 140–141, 151.

5 *Orthodox Zsidó Újság* 1942. máj. 10./ 5. A rebek világából.

6 BAUSINGER et al 1991.

7 Vö. BEN-SASSON 1976. 466, 468, 470, 475–476.

8 GYÖMREI 1934. 92, 125, 138.

9 GYÖMREI 1934. 92, 125, 138; GRANASZTÓI 2000. 106–108.

Az utazás korábbi formáiról a zsidóság körében több írásos emlék fennmaradt.¹⁰ A 18. század közepső harmadában a kis-lengyelországi zsidó len-, bőr-, pálinka- és borkereskedők magyarországi tevékenységét például Dov Ber Bolechów (1723–1805) héber emlékirata örökölte meg. Kiválóan ismerte a magyar vidék szőlészeti és borászati viszonyait. Üzletfelei módos zsidó kereskedők, rabbik voltak, de a magyar és lengyel arisztokráciával is üzletelt. Dov Ber legalább hatszor kelt át a Kárpátokon, hogy hegyaljai bort vásároljon. Nyeregben vagy négylovas fogaton utazott, az árut alkalmazottjai társzekereken szállították.¹¹ A 19. század végén a vasúti közlekedés tömegessé válásával a földutakon történő évszak- és időjárásfüggő fáradságos utazás és áruszállítás vált könnyebbé és gyorsabbá. Az 1890-es évek első felében olyan tömegek léptek be a vasúthasználók táborába, melyek korábban a vonatokat soha, vagy csak elvétve vették igénybe.¹² Az orthodox magyar nyelvű irányzati-felekezeti sajtó megjelenése a vasúthasználat széles körben történő elterjedésével esett azonos időszakra, a vasúthasználatról közvetve tudósító hírek tömegessé mégis a két világháború között váltak.

Az úton levés – az üzleti és magán célú utazástól a teljes mértékben modern szabadidős, egzotikumot kereső turizmusig – az orthodoxiában is jelen volt. Márkón, Szegeden és az ország más kisebb-nagyobb településén, akárcsak a fővárosban a századfordulóra megnyitottak az utazók ellátását szolgáló kóser konyhák, étkezdék. Ezek lehetnek házi kosztot kínáló orthodox asszonyok vidéki vállalkozásai, az orthodox utazó férfiakat megcélzó regionális csomópontokban nyílt étkezdék, fővárosi vendéglők. Az úton lévők segítése ugyanakkor érdemszerző jócselekedet is. Berettyóújfaluban az elhunyt jámbor atya emlékére 1927-ben gyermekei 'Orajch'-szállodát emeltek a szegényeknek. Az úton levő hittestvérek vagy rászoruló vendégül látása más orthodox közösségekben szintén szokás volt.¹³ A szentföldre utazni hasonlóképpen jámbor cselekedetnek számított, a szentföldi utazás ugyanakkor modern formájában az európai keresztény és zsidó nagypolgárság sajátos státuszkinylvánítása is volt. Többnyire rabbik útleírásaiként a szervezett utazások benyomásait, tapasztalatait az orthodox sajtó közre adta.¹⁴

A megélhetést biztosító vásárokról a kereskedelemből vagy kisiparból élő vidéki orthodox zsidók a 20. század első felére a vasút révén jutottak el. Ez a saját különböző híradásaiban is tükröződött. Egy kocsmárosnak, aki metsző is volt egy személyben, 1915-ben az Alföldön, Szolnok előtt a vonaton ellopták az összes pénzét, amikor Erdélybe tartott a karánsebesi vásárra birkákat venni. A szolnoki, majd pesti hivatali út sikertelensége után szombathelyi kocsmáros ismerősének tanácsára Reb Sájeléhez, a bodrogkeresztúri Jesája Steiner (1851–1926) rebbéhez fordult.

Egy vendéglős ismerősöm azt ajánlotta: forduljak csak bizalommal Reb Sájelhez, Keresztúrra. – olvasható az orthodox zsidó sajtóban – Én elkeseredve

10 SPITZER – KOMORÓCZY 2003. 116–121, 145–148, 573–584, 691–692.

11 KOMORÓCZY 2013. 38–40.

12 FRISNYÁK 2013. 7–8, 10.

13 Vö. GLÄSSER 2008.

14 Vö. GLÄSSER – ZIMA 2015.

tiltakoztam ez ellen, de a barátom nem tágitott. Kiszámítottam mennyi a költség haza, maradt még 3 korona, ezt elküldtem Reb Sájelenek. Hazaérkeztem, egy fillér nélkül. Harmadnapra rá kapok egy levelet a rebbetől ל"צ, hogy csak maradjak otthon, tojv vocheszed jirdefüchó (kísérni fognak a jó és a kegyelem). Erre dühösködni kezdtem, minek engedtem magamat a levelezőlap megírására csábítani. Hisz ha a rebbe azt írná, hogy menjek valahová, hát akkor ennek volna valami értelme, mert talán vállalkozáshoz kezdek, de itthon? El is utaztam volna exisztenciát keresni, ha anyagilag és lelkileg nem lettem volna annyira összetörve. Reb Sájele levele után pár órával megjelentek a falu 'nadrágosai' egy kis sörözésre. Közben megszólal az uradalom első embere: 'Szomszéd uram, a gazdasági egyesület az aratók részére 500 liter spirituszt kiutalt nekem, én csak nem fogok pálinkát mérni, vegye át tőlem.' Az üzlet megtörtént. Az árút hivatalosan átvettem, pincébe raktam s siettem túladni rajta. A nyereség, amit elértem, se többet, se kevesebbet nem tett ki, mint 20.500 koronát.¹⁵ Azóta többször voltam Reb Sájelenél. És ha a mai nehéz viszonyok mellett sem csüggedtem el, annak az oka az, hogy az én esetemből láttam: hájád Hasém tikczor? Erőtlen-e I-ten keze? Nem tud-e segíteni a legegyszerűbb, bár legcsodálatosabb módon?¹⁶

A keresztúri rebbe a chászid történetekben és a neológ útleírásokban is a megélhetéshez kötődő ügyek égi közbenjárójaként jelent meg.¹⁷ A lizsenszki rebbe szellemi leszármazottjaként udvarában a hangsúlyt a vendéglátásra fektette. Egy-egy meláve demálká lakomára ökröt vágatott a sabbeszkor nála tartózkodó vendégeknek. A chászidok úgy tartották, hogy a megélhetésre mondott áldás a keresztúri rebbe kezében van. A belzer ruf, Rabbi Jiszáchár Dov Rokeách (1894-1926) ilyen ügyekben Reb Sájeléhez küldte a híveket. A belzi főrabbinak tulajdonítják azt a mondást, hogy a párnósze (megélhetés) kulcsa Keresztúrtban van elhelyezve. A rebbék és híveik a vallási keretek között beépítették életükbe az új jelenségeket. A chászid rebbékkel való találkozást a vasút könnyítette meg. A kapcsolattartás új eszközei és módjai között a vasút mellett megjelent még a távírda és a posta is.

Találkozni a rebbével...

A Tóra előírja (5Móz. 16:16), hogy a három zarándokünnepen minden férfi köteles elzarándokolni Jeruzsálembe. „Háromszor az évben jelenjék meg minden férfi közüled az Örökkévaló a te Istened színe előtt azon a helyen, amelyet kiválaszt: a kovásztalan kenyér ünnepén, a hetek ünnepén és a sátrak ünnepén...”. Ennek analógiájára vált szokássá a chászid zarándoklatok egyik fontos formája: ünnepekre elutazni a rebbéhez, hogy ott imádkozzanak, tanuljanak, a rebbe

¹⁵ Amennyit a vonaton elloptak tőle.

¹⁶ *Zsidó Újság* 1928. nov. 30./ 7. Aki Reb Sájele tanácsára hallgatott

¹⁷ *Egyenlőség* 1910. aug. 14./ 5-9. Látogatásom a bodrogkeresztúri csodarabbinál. [Írta:] Szabolcsi Miksa

„árnyékában” töltsék az ünnepet.¹⁸ Az útra kelés mögött a találkozás igénye állt: látni a cádikot, találkozni az igaz emberrel. A rebbe útmutatását és áldását kérték az utazók. A rebbe érdemei híveinek közösségét védelmezték. Ez az összetartozás-tudat jelent meg 1932-ben a Sátoraljaújhelyről különvonaton Nyíregyházára érkező, a sábbát idején ott vendégeskedő nagykárolyi főrabbit, Reb Jajlist, Teitelbaum Joelt (1888-1979) meglátogató hívek esetében.

*A vonatra zászlót is kitűztek ezzel a felirattal: „Degel machne Króle” (a nagykárolyi tábornak lobogója). Mintegy ezerre tehető azoknak a száma, akik eljöttek, hogy szeretett Rebbejüket fogadják.*¹⁹

Az orthodox sajtó vonaton készített interjúkat is közölt neves chászid rebbékkal. A vasút csupán a közös utazás helyszínéként jelenet meg, a beszélgetések a zsidóság és az orthodoxia aktuális kérdéseiről szólnak.

Zarándokok, vicinálisok és zarándokvonatok

A vasút Európában és Magyarországon is beépült a keresztyén zarándoklatokba.²⁰ A közép- és távoli kegyhelyekre irányuló vasutas zarándoklatairól útleírások tanúskodnak.²¹ A civil vallás nemzeti és dinasztikus rítusaiban szintén helyet kapott az új közlekedési mód. Az állomásokra befutó különvonatok a tisztelettel vagy hódolattal övezett személlyel történő találkozás helyeivé váltak.²² Vasútállomás a chászdi rebbe tiszteletében a tömeges találkozás fontos helyszíne lett. A rebbe útját a velük való találkozás és a környezetükben való tartózkodás igénye kísérte. A vizsnici rebbe, Reb Jisraél Hager (1860–1936) 1927-ben Nagyváradról hívei kérésére Debrecenbe látogatott. Útját hivatalos és spontán módon szerveződő találkozások rítusai és rutinjai övezték.

*Útközben Biharkeresztesen Fuchs Lipót főrabbi vezetésével az ottani hitközség küldöttsége tiszteletgett a Rebbe előtt. Berettyóújfalun a pályaudvaron óriási embertömeg adta tanújelét a Rebbe iránti nagy rajongásának és tiszteletének. Újfalura egyébként már egy debreceni deputáció utazott a Rebbe elébe, amellyel a Rebbe onnan autón folytatta útját Derecskén át Debrecenbe. Ide a vidékről számosan érkeztek, hogy a szombatot a híres Rebbe környezetében tölthessék.*²³

18 GLÄSSER 2014. 234. 69.

19 *Zsidó Ujság* 1932. dec. 9./ 5. A nagykárolyi főrabbi Nyíregyházán. A héber kifejezés a pusztai vándorlás során saját zászlójuk alatt vonuló törzsekkel kapcsolatos bibliai kifejezések (ld. 4Móz 2:1-31) parafrázisa: pl. „Az elől kelet felől táborozók: Jehúda táborának zászlója [degel machne jehudo], seregeik szerint...” (4Móz 2:3).

20 EADE 2015; BARNÁ 2015.

21 A teljesség igénye nélkül lásd: ECK 1915.

22 A 19. században az utolsó magyar „nemzeti fejedelemnek” tekintett Rákóczi Ferenc kultuszát lásd GLÄSSER 2009., a Habsburg császár- királyok esetében lásd: FRISNYÁK et al 1994.; UNOWSKY 2005. 48, 53, 55, 57, 60, 61, 64, 69, 73, 89, 91, 206.

23 *Zsidó Ujság* 1927. máj. 27./ 12. Hírek – A wizsnitzi rebbe Debrecenben

Reb Jajlis említett 1932-es nyíregyházi látogatását megelőző nagyváradai szombati vendégeskedése tömeges zarándoklattá vált.

*Csütörtök este érkezett, a vonathál már várták a hívek százai, következő nap
özönlöttek a vendégek vidékről, Magyarországból, Jugoszláviából, s Cseh-
szlovákiából. Feltűnést keltett a székelyhidi jesiva 72 bócherjének²⁴ felvonu-
lása.²⁵*

A Tornán tartózkodó Chájim Eleázár Spira (1868–1937) munkácsi főrabbiról írták:

*A rebbe még mélyen bent van a >>heiliger Schaboss<<²⁶ misztikumában, de
már – öreg este lévén – megjelentek a friss vendégek, akik vonattal jöttek a
rebbe látogatására a közeli községekből.²⁷*

A rebbék ugyanakkor várták híveiket és a sajtó is ösztönözte ezeket a látogatásokat. Az orthodox sajtóban ugyanezek a motivációk tűntek fel a vidéken megjelenő cádikok tömeges felkeresésénél is. Reb Jajlis 1928-ban Nyírbátorban tett látogatása a hívek zarándoklatává vált.

*Már a határon, Nagyecsedén, várták a hívek és tanítványok százai. Nyírbáto-
ri bevonulása valóban 'üsziüasz melech baj',²⁸ fejedelmi volt. A széles bátori
utcaikon sűrű rajokban jöttek az autó-buszok, hozzák a híveket Nyíregyházá-
ról, Vásárosnaményból, Kisvárdáról, Fehérgyarmatról, Büdszentmihályról,
Tiszapolgárról és a távoleső Kovácsházáról. A vonatok csehszlovákiai és ju-
goszláv vendégeket is hoztak. [...] eljöttek önzetlenül, szívvel, lelkesedéssel,
áhitatot szomjúhozó lélekkel, hogy a több ezer éves kinyilatkoztatás 43 éves
papját láthassák, üdvözléjk és jelenlétéből erőt merítsenek az élet küzdelme-
ihez. 1500 vendég jött Nyírbátorba.²⁹*

A munkácsi rebbe látogatása Torna egészét érintette.

*Délután már csak úgy feketéllik az ucca a sok vendégtől. Minthogy a több
mint 300 vendégnek szűknek bizonyultak a lakások, kénytelenek voltak nem
zsidó lakásokat is igénybe venni, melyeket készséggel bocsátottak rendelke-
zésükre.³⁰*

24 A székelyhidi Talmud-iskola 72 tanulójának.

25 *Zsidó Újság* 1932. júl. 8./ 4. R. Jajlis Váradon. [Írta:] Rosenberg Dávid

26 szent szombat

27 *Zsidó Újság* 1929. okt. 4./ 12. A munkácsi főrabbi kedvéért visszarendelték Kassára az elindult tornai vicinálíst [Írta:] Guttman József

28 „utruát melech bo” = „[az Örökkévaló az ő Istene vele van] és királyiíradás ő benne.” 4Móz. 23:21.

29 *Zsidó Újság* 1928. aug. 24./ 4–5. Reb Jajlisnál Nyírbátorban.

30 *Zsidó Újság* 1929. okt. 4./ 11–12. A munkácsi főrabbi kedvéért visszarendelték Kassára az elindult tornai vicinálíst [Írta:] Guttman József.

A szombat kimenetelét követően Reb Jajlis említett nyírbátori látogatásán

*egész éjjel járulnak a Rebbe elé tanácsot kérők. És ő útba igazít, a lesújtottat felemeli, a szomorút vigasztalja.*³¹

*Vasárnap óriási, ezrekre rúgó tömeg kereste fel a tudós rabbist, panasztevő, tanácsot kérő emberek tömege. – olvasható az ottyniai rebbe máramarosszigeti látogatásáról – A városban szélteben beszéltek a csodákról, amelyek a rabbi életét övezték.*³²

Akik viszont nem tudtak ellátogatni a rebbe által meglátogatott településre az audiencia reményében elkísérték a rebbét útjának egy szakaszán.

*A belzi rebbe kíséretével kedden délután indult el Homonnáról, ahol külön vasúti kocsit bocsátottak rendelkezésére. – írták 1931-ben – A kocsit Kassán a prágai gyorshoz csatolták. A kassai pályaudvaron százszámra várták a rebbet; sokan elkísérték Abosig, hogy kéréseikkel elébe járulhassanak.*³³

1929-ben pedig a munkácsi rebbe kedvéért visszarendelték Kassára az elindult tornai vicinálist. A Marienbadból érkező főrabbit ugyanis, aki a tornai csatlakozásra szállt át

*a pályaudvaron már türelmetlenül váró kassai hívek megrohanták és körülrajongva üdvözlözték, addig karolgatták, amíg a tornai vicinális elindult otthagya az egész társaságot.*³⁴

A tornai hívek szintén

*hangos üdvözléssel és harsogó 'Jechi'³⁵ kiáltásokkal fogadták a tornai állomáson az érkező vonatot. A nagy vendéget Róth Dávid hitk[özségi] elnök üdvözlölte ékesszólóan és megindult a diadalmenet a város felé.*³⁶

A chászid rebbék működésének helyszínein megjelenhettek a vasútállomások kóser vendéglátó ipari vállalkozásai. A szerencsi vasútállomás szomszédságában 1929-ben a Josefovits-féle orthodox kóser bodega várta tejes és húsos ételekkel a nap minden szakában – a chászid rebbéiről és kóser boráról híres vidék – utazóit.³⁷ Egy századfordulós képeslap tanúsága szerint a chászid szempontból szintén

31 Zsidó Újság 1928. aug. 24./ 4–5. Reb Jajlisnál Nyírbátorban.

32 Zsidó Újság 1927. szept. 26./ 10. A szigeti templom-barakk

33 Zsidó Újság 1931. júl. 10./ 9. Hírek – A váci Jahrzeit...

34 Zsidó Újság 1929. okt. 4./ 11–14. A munkácsi főrabbi kedvéért visszarendelték Kassára az elindult tornai vicinálist [Írta:] Guttmann József

35 Éljen!

36 Zsidó Újság 1929. okt. 4./ 11–14. A munkácsi főrabbi kedvéért visszarendelték Kassára az elindult tornai vicinálist [Írta:] Guttmann József

37 Hirdetés: Zsidó Újság 1929. aug. 23./ 9.

jelentős Máramarossziget MÁV-állomásán kóser vendéglő volt. A vonaton utazó délalföldi chászidokat ebből az időszakból Müller Miklós szociofotója örökítette meg.³⁸

A fővárosi, a vidéki és a kelet-európai zsidóság egyaránt látogatta a Monarchia neves gyógyfürdőit, amin a Monarchia felbomlása sem változtatott.³⁹ A rebbéket kedvelt fürdőhelyeken töltött üdüléseik, gyógykezeléseik során szintén tömegesen keresték fel az adott térségből.

Lépten nyomon szakálás, kaftános hitfeleinkkel találkozunk. Az utolsó években nagyon kedvelt lett ez a fürdőhely [Luhascowitz – G.N.] a vallásos zsidók körében, ahol szívesen látják őket. Most még többen vannak, mert sokan Spira Lázár munkácsi főrabbi kedvéért jöttek ide nyaralni és még több a párnapos vendég, kik szombatra jönnek a rabbit meglátogatni.⁴⁰

A hirtelen elhunyt rabbi Jákov Mose Szafrin (1861–1929) komarner rebbéről hasonló tudósítást közöltek.

Amióta Tarcsafürdőn üdült, a szomszédos magyar városokból, Szombat-helyről, Sopronból, Pápáról stb. úgyszintén Bécsből állandóan felkeresték, tanácsát, útbaigazítását kérve.⁴¹

Az útja során másutt elhunyt cádikoknak végakarat szerint történő hazaszállítása⁴² zarándoklat-jelleget öltött. A kisvárdai híveinél tett látogatása során elhunyt szigeti rebbe hazaszállításakor

Kisvárdáról és környékéről sok ezren kísérték ki a halottat az állomásra, a kisvárdai főrabbi gyászbeszéde után. Voltak nagyon sokan, akik a jelenlegi ország-határig is kísérték. Szigetről pedig százával elébe utaztak a halottat hozó vonatnak. Felejthetetlen látványt nyújtott a koromsötétben robogó vonaton a koporsót szállító kocsi, amelyből kiszűrömlött kísérteties gyertyafény – a tisztelők seregéből alkotott virrasztók gyertyáinak bágyadt fénye.⁴³ – írta az orthodox hetilap.

Jelentős tömeg zarándokolt Nagysurányba, hogy Feivel Plaust (1818–1895) fő-rabbit elkísérhesse utolsó útján, amely önmagában is, bármely halott esetében, érdemszerző cselekedetnek számít.

38 Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Müller Miklós hagyatéka: MFM-IT 2014.3.8

39 Lásd GLÄSSER 2008.

40 *Zsidó Újság* 1931. aug. 4./ 6. A munkácsi főrabbi körében Luhascowitzon [Írta:] Hermann Ignác.

41 *Zsidó Újság* 1929. júl. 26./ 4. A nagy „Komarner Rebbe” ז”צ” hirtelen elhunyt.

42 Vö.: *Kicur sulchán áruch* CXCX. 11.

43 *Zsidó Újság* 1926. jan. 29./ 1–3. A máramarosszigeti főrabbi halála.

A Nyitráról jövő vonat igen sok embert hozott és mult héten csütörtökön délelőtt 10 órakor kezdődött a levájáh. – számol be az orthodox sajtóban a hitközség.⁴⁴

A váci cádik sírkőavatójáról szóló híradás az orthodox iroda képviselői mellett a hetilap főszerkesztőjét is a zarándokok között említette.

A Budapestről 12.20-kor induló vonat zsufolva volt a sírkőavatásra utazók sokaságával. Evvel a vonattal utazott Frankl Adolf irodai elnök, dr. Reiner Imre kíséretében, Winkler győrszentmártoni főrabbi, Mayer, Braun és Welcz pesti egyleti rabbik, Leichtag újpesti dájon, Wollner és Schwarcz újpesti ill. kunszentmiklósi hitk. elnökök, dr. Deutsch Adolf igazgató, Groszberg Jenő főszerkesztő, valamint a nagy gaon számtalan tanítványa és tisztelője.⁴⁵

Az orthodox rabbik és chászid rebbék halálozási évfordulóiról regionális vagy országos szinten is megemlékeztek.⁴⁶ Az évfordulós zarándoklatokon jelentős tömegek vették igénybe a vasutat. A közlekedés terén végbement változások itt is tükröződtek. A sátoraljaújhelyi rebbe, Mose Teitelbaum (1759–1841) sírjához a szomszédos megyék mellett a 19. század második felétől Galíciából és Oroszországból is érkeztek zarándokok a *Jahrzeit* napján.⁴⁷ A 20. század elejének chászid zarándokgyakorlata pedig közel állt a magyarországi búcsújárás korabeli formáihoz. Szekereken érkezők mellett vonatok, autóbuszok hozták a zarándokokat.

A Nyíregyházi Vidéki Kisvasutak beállítottak hat autóbust, – jelentik 1930-ban – amelyek csütörtök délutántól péntek délutánig szállították az utasokat a nagykállói zsidó búcsúra, a Jicchák Eizik Taub (1751–1821) halálozási évfordulójára. Sokan jöttek az ország határán túlról, sőt még Lengyelországból s Romániából stb.⁴⁸

1933-ban a Magyar Királyi Államvasutak által kibocsátott formanyomtatványt, amely a kállói cádik halálozási évfordulójára szólt, az orthodox sajtó is bemutatta.⁴⁹ Igénybe vevőjét,

aki a folyó évi március hó 2-től 7-ig Nagykállóba, Taub Eisig volt főrabbi sírjához zarándokol, feljogosíttatik arra, hogy [...] félárú menetjeggyel utazhassék.⁵⁰ – állt az úrlap szövegében.

44 *Zsidó Híradó* 1895. jan. 4./ 2–4. A nagy-surányi főrabbi. [Írta:] Strasser Jónás.

45 *Zsidó Újság* 1931. máj. 15./ 4. A váci gaon ש"ס sarkőavatása [Írta:] Hermann Ignác.

46 GLÄSSER 2014. 254–283.

47 GOLDBERGER 1908. 253.

48 *Zsidó Újság* 1930. márc. 14./ 2–3. A kállói *Jahrzeit*.

49 *Zsidó Újság* 1933. márc. 12./ 4. Zarándoklás Kállóra...

50 Az úrlap szövegéből, közlik *Zsidó Újság* 1933. márc. 12./ 4.

A sajtó beszámolóí szerint ezeken a Jahrzeitokon tömegesen vették igénybe a vasút szolgáltatásait. A váci gáon, Jesájá Silberstein (1884–1930) halálozási évfordulóján a tanítványok egyesülete a sajtón keresztül hívta fel az odautazók figyelmét,

*hogycsoportos utazás alkalmával jelentékeny kedvezményre tehetnek szert.*⁵¹

Az utazók között voltak időnként az orthodox szervezet fővárosi képviselői is. A sajtó által festett kép Müller Miklós – fentebb említett – vonaton utazó chászidokról készült korabeli fotójának légkörét idézte.

A reggeli vonatokon a Jahrzeitra utazók egész kocsiszakaszokat töltöttek meg, ahol talisz- és tefilinben nyilvános i-tentiszteletet végeztek. Az országutak hangosak az autók, autóbuszok túlkölésétől.

– írta a Zsidó Újság az olaszliszkai cádik, C'vi Hirsch Friedmann (1808–1874) Jahrzeitjáról.⁵²

Gondolatok a vasút partikuláris adaptálásának történetéhez

Nagy rendszerek és társadalmi újítások hatásai mélyrehatóan a partikuláris fogadtatásokon és gyakorlatokon keresztül ismerhetők meg. A közép-európai katolikus és izraelita zárandoklatok ennek a partikuláris használatnak egy kicsiny szegmensét képezik. Amíg az előbbieket a polgári vasúthasználat formáira, addig az utóbbiak a vidéki tradicionalitásra törekvő zsidóság sokkal komplexebb vasútadaptálására mutatnak rá. Az orthodox és chászid zsidóság esetében a vasút nem csupán egy közösségi horizontokat átlépő új találmány volt, hanem az utazás időbeli vallástörvényi szabályozásán túl, a vasúti utazás vallási feltételei is folyamatosan alakultak. A tanulmányban megjelenő újítások összefonódtak az orthodoxia – elsősorban fővárosi és vidéki városi rétegeinek – polgárosodásával. A vasútállomások környékén megjelenő orthodox kóser éttermek, kávézók és panziók ezeket az új igényeket tükrözték. A kirándulással, polgári természetjárással összefonódó orthodox kóser tartós konzervek pedig a polgári kereteken túl az utazás megbízható orthodox hitközségekhez és vállalkozókhoz tartozó ellátó hálózat kötöttségeitől és esetlegességétől való függetlenedést jelenthették.⁵³ Az orthodox zsidóság utazási szokásairól azonban kevés és esetleges forrás áll rendelkezésre. Árnyaltabb képet a sajtóhírek mellett a visszaemlékezések, útlevel kiadási iratok, a vidéki talmudiskolák és orthodox hitközségek Budapesten található rendszerezetlen levéltári anyagai, a későbbi Memorbuchok és a közre adott responsumok nyújthatnának.

51 *Orthodox Zsidó Újság* 1939. júl. 10./ 10. Hírek – A váci Jahrzeit.

52 *Zsidó Újság* 1929. aug. 23./ 1. A liszkai Jahrzeit.

53 Vö. GLÄSSER 2008.

IRODALOM

BARNA Gábor

2015 National Pilgrimages, Pilgrim Trains and Identity-building. *Religion, Culture, Society* 2. 191–212.

BAUSINGER, Hermann – BEYRER, Klaus – KROFF, Gottfried (Hrg.)

1991 *Reisekultur von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. Verlag C. H. Beck, München.

BEN-SASSON, Haim Hillel

1985 *A History of the Jewish People*. Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts.

EADE, John

2015 The Changing Role of Railways in the Life of European Pilgrimage Shrine. *Religion, Culture, Society* 2. 154–167.

ECK Péter

1915 *Zarándokúton. A II. Magyar Nemzeti Zarándoklat utleírása 33 képpel. Fiume – Ancona – Róma – Genua – Riviera – Lourdes – Milano – Velence*. Uhrmann Henrik könyvnyomdája, Temesvár.

FRISNYÁK Zsuzsa

1994 *Királyi vonatok, udvari utazások. A Közlekedési Múzeum kiállítása. Közlekedési Múzeum, Budapest*.

2013 A vasút hatása a magyarországi városokra. *KORALL* 52 (14. évf.), 5–20.

GARRETT, Leah

2001 Trains and Train Travel in Modern Yiddish Literature. *Jewish Social Studies* 7 (2). (New Series) 67–88.

GLÄSSER Norbert

2008 Orthodox Kosher Mass Culture? Food Industry, Hospitality Industry, Children's Holidays and Open-Air Baths in the Weekly Paper of Orthodox Jewry in Hungary, 1925–1944. *Acta Ethnographica Hungarica* 53 (2). 217–242.

2009 Rákóczy itthon. A Rákóczi-hamvak hazahozatalának rítusai Bács-Bodrog vármegyében a sajtó tükrében. *Bácsország* 2009 (4). 59–68.

2014 *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944*. Néprajzi és kulturális Antropológiai Tanszék – Gabbiano Print Kft Nyomda és Könyvkiadó, Szeged.

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

2015 A sokarcú Cion felé: A Szentély és a Szentföld emléke a budapesti magyar nyelvű zsidó sajtó útleírásaiban. In. GLÄSSER Norbert szerk.: *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 229-243.

GOLDBERGER Izidor

1908 Zsidó bucsú Ujhelyen. *IMIT Évkönyv* 1908. 251–256.

GRANASZTÓI Péter

2000 Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In. FEJŐS Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő. Tanulmányok*. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest. 103–117.

GYÖMREI Sándor

1934 *Az utazási kedv története*. Gergely R. Kiadása, Budapest.

KOMORÓCZY Géza

2013 *Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19. század közepéig*. Aposztróf Kiadó, Budapest.

MAJDÁN János

2001 *Modernizáció – vasút – társadalom. Tanulmányok a vasútépítések hatásáról a XIX–XX. században*. Pécs, ISZE Integral – Egyetemi Kiadó Kft.

SPITZER, Shlomo J. – KOMORÓCZY Géza

2003 *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

UNOWSKY, Daniel L.

2006 *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*. Central European Studies. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.

Norbert GLÄSSER

Orthodox Jewish Pilgrimages by Train before 1944 in Hungary

The railways were gradually built into a network covering the whole of Hungary and affecting all citizens. The influence they had in changing everyday life must be taken into account for an understanding of the processes of modernisation in the 19th century. The study examined how one denominational group within the diverse society of the Carpathian Basin, the Orthodox Jews living mainly in rural environments and making up more than half the Jewish population of the Kingdom of Hungary before 1920, made the railways religiously acceptable. It analyses the cultural practices of railway travel: the use of the railway spaces, the services provided for travellers, and the responses of the operators to the special demands of Orthodox Jews. The railways brought new possibilities for geographical mobility in the everyday lives of Jews, but religiously accepted reasons were needed for travel. Making a living, study, medical treatment and pilgrimage as reasons approved by the community for travel were found not only among Jews but were much rather a general characteristic of the premodern world. In the case of Orthodox and Hasidic Jews, the railways became not only a new invention overstepping the bounds of a community, they also constantly reshaped the religious conditions for railway travel beyond the regulation of time by religious law.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK	
Gy. 100004/32 '933. Ker. Min. 9736/933.	igazolvány. (Egy személy részére.)
00055. sz.	
aki ..... lakik, s aki a folyó évi március hó 2-től 7-ig Nagykállóba, Taub Eisig volt főrabbi sírjához zárandokol, feljogosittatik arra, hogy 1933. évi március hó 2-től 7-ig terjedő időben a Nagykállóból való visszautazásnál a kiindulási állomásig, de csak az odaútasra használt útirányon, a magyar királyi államvasutakon, a gyors-, személy- és vegyesvonatokon a használandó vonatnemnek megfelelően váltott	
főláru menetjeggyel	
utazhassék.	
Budapest, 1933. évi március hó 2-án.	
A nagykállói Sevre Kadisa:	P.H.
A m. kir. államvasutak igazgatósága.	
Az igazolvány hátlapja:	
Érvényes a visszautazásra bezárólag 1933. évi március hó 2-től, március hó 7-ig.	
Lebélyezés a visszautazásnál.	
<div></div>	
Az igazolvány a zárandoklásra való odaútas alkalmával menetkedvezményre nem jogosít.	
Az igazolvány a jegyváltás alkalmával a visszautazásnál az állomási pénztárnál lebélyegezendő. Az igazolvánnyal az utat megszakítani nem lehet.	
Ez az utazási igazolvány csak akkor jogosít menetkedvezmény igénybevételére a visszautazásnál, ha a nagykállói Sevre Kadisa a sírlátogatást az utalvány vonatkozó rovatában igazolja és az igényjogosult az odaútasnál váltott egész jegyet a jegyváltásnál és az ellenőrző közegeknek felmutatja.	
A nagykállói Sevre Kadisa igazolása a sírlátogatásról:	
<div></div>	<div>Jegykiállítás illeték személyenkint: 0 25 P</div>

1. MÁV-kedvezmény a nagykállói zárandoklatra. (OR-ZSE Könyvtára)

2. Kóser vasúti vendéglő, Máramarosziget. (magángyűjteményből)

3. Müller Miklós: Chászidok vonaton. (Móra Ferenc Múzeum)

*Ne felejtse el, hogy
nyaralásnál*
az elismert minőségű, közkedvelt

„Skrekszalámi”
nélkülözhetetlen !

Ahol megbízható ellátás nem kap-
ható, oda
orth. כשר konzervek
nélkül nem utazhat.

**SKREK
LIPÓT**

orth. כשר szalámi-és kolbászaru
különlegességek gyára

VII. Dob-utca 27
Fióküzlet : **Király-utca 7. sz.**

4. Orthodox kóser konzerv hirdetés (1928). (OR-ZSE Könyvtára)